

ŠTAKOR U OPERI ILI KAKO HRVATSKA KULTURA OTKRIVA KAPITALIZAM

Ne bojim se vulgarizacije koju nosi tržište, jer je to redovita cijena slobode. Ono čega se malo bojim jest da se ta vulgarnost, umjesto na tržište, podštapa na moj (porezni) novac. No, ono čega se najviše bojim ipak je akulturacija. Bojim se da će jednog dana netko konstatirati ono što znamo: da Hrvati imaju duboko kolonijalni mentalitetni kod. Da oni ionako ne pokazuju potrebu za svojim filmovima, svojim crticama i svojim knjigama. Da će taj netko tada zaključiti kako se onda Hrvatska može i odreći kulturne industrije, onako kao što se odrekla organske kemije ili tekstila...

PREMIJERE

TEMAT

PORTRET

FESTIVALI

RAZGOVORI

IZ RUKOPISA

IZ POVIJESTI

TEORIJA

NOVE

KNJIGE

DRAME

Četiri i pol desetljeća koliko su u ovoj zemlji vladali Komunistička partija i njezin državni socijalizam, cijele kohorte filozofa i marksističkih teoretika predano su pisali knjige u kojima su pomno proučavali kontroverzije i slijepa mjesta morskoga kapitalizma. Pisali su oni tako o otuđenju rada, o ostvarenju svih vrijednosti kao robe, o svjetskom ekonomskom poretku, diktatu korporacija i tvorbi konzumističkih i ideoloških fetiša. Kad imate zemlju u kojoj se toliko mudrih glava toliko predano bavilo izučavanjem kapitalizma, pomislio bi čovjek da će ta zemlja dočekati kapitalizam pripravna i zapeta kao stometraš na startu te da će se u tom svijetu koji se tako predano izučavao snaći kao riba u vodi. Naravno, u hrvatskom slučaju nije bilo tako, nego upravo suprotno. Tone marksističkih tomova prvo smo devedesete bacili niz *gurlu* kao ideološko komunjarsko smeće, da bismo se deset godina potom probudili naivno zbunjeno, baš poput djeteta koje Djedu Mrazu spazi zalijepljenu bradu.

Baš kao što su dojučerašnji samoupravljači živjeli u uvjerenju da su kapitalizam talijanske cipele i njemački dizelaši, ali ne privatizacija, otpuštanja, socijal-darvinizam i rasprodaja obale, tako su i hrvatski kulturnjaci živjeli u dubokom uvjerenju da će im kapitalizam donijeti slobodu u kojoj ćeš "moći reći da si Hrvat", ali da neće dotaci njihov pijedestal. Ali, za *mainstream* hrvatske humanističke inteligencije kapitalizam se u prvih 15 godina pokazao kao grdno razočaranje. Nenarodni režim bio je nešto što ste konzumirali u paketu: imali ste CK

i cenzuru, ali ste imali i Zagrebačke soliste u *prime time* poslije Dnevnika, lovačke kuće za rekreaciju piscima, sinekure u *Leksu* i na Trećem programu. Sad više nema CK ni cenzure, ali bogme ni Tonka Ninića kako koncertira u osam i deset. S demokratizacijom ideja došla je demokratizacija ukusa, a to znači da je pobijedila vulgarnost jer je utrživa.

Kad kultura postane roba

To nije svijet o kojem je naša kultura 45 godina sa njala. U ovom novom svijetu u osam i deset umjesto gudača ide *Naša mala klinika*. U njemu – zamislite! – netko *kastira* Severinu za barunicu *Glembay samo zato* da bi prodao više ulaznica. U njemu se – kakve li strahote! – pisci *samoreklamiraju*. U njemu je kultura *stvarno* roba. Ma nemojte! Sve one koji tako zdvajaju maliciozan bi čovjek vratio koje desetljeće natrag i to u mjesnu zajednicu, na tečaj osnova marksizma, da prolistaju ono što su propustili kad je bilo vrijeme. Vidjeli bi tada da ono nad čim se zgražaju nije nikakva devijantna balkanska anomalija, nego klinički opis društva za kojim su toliko žudjeli.

Kako smo u posljednjoj dekadi otkrili, naša kultura kapitalizam je dočekala potpuno nespremna. Za tu potpunu nespremnost više je razloga. Prvi i osnovni je, naravno, nepostojanje ikakve tradicije kapitalističke ekonomije. Uz izuzetak industrijski razvijenog Sjeveroza-

pada, hrvatsko je društvo stvarni kapitalizam preskočilo. Ozbiljna industrija u Hrvatskoj je zapravo dijete socijalizma pa tako to važi i za kulturnu industriju – filmska studija, TV postaje, kazališne festivale. U takvim okolnostima, kulturna je industrija ponikla kao dio “planske ekonomije”. Drugi i važniji razlog zašto hrvatska kultura nije bila spremna na kapitalizam počiva u tome što je ona od svog začetka zapravo romantičarski ideološki projekt. U vrijeme začeca moderne nacionalne kulture – u doba ilirizma – hrvatska kultura nije izišla iz klase i kulturne potrebe razvijene srednje klase. Hrvatska nacionalna kultura bila je u 19. stoljeću proizvod ideoloških fantasta koji su pisali opere prije nego što su one imale publiku, pisali pripovijetke prije no što će ih karlovačke i varaždinske čitateljice početi čitati, te skladali hrvatske *liedove* za salone koje je okupljala ideološka ognjica, a ne dokolica. Taj genetski sklop prenio se kroz desetljeća hrvatske kulture do danas.

Razdoblje socijalizma, naravno, proizvelo je segment kulturne industrije usmjeren na tržište i zadovoljenje potreba. Ali ta kulturna industrija u devedesetima je jednostavno podijelila sudbinu cijele industrije, a to znači da je pokrepala. SOUR *Vjesnik* danas je tek polupani stakleni toranj na rubu grada. *Jadran film* tek grad avet naseljen nekorisnim njemačkim *panzerwagenima*. Bivši *Jugoton* spao je na divni *back catalogue* i na četiri dućana, a sve u vlasništvu ratnog profitera Miroslava Škore. Ali, u tim procesima deindustrijalizacije kultura nije iznimka – što se, uostalom, dogodilo s *Jugoplastikom*, Željezaram Sisak, *Bagatom?*

Spašavanje Tita i Austro-Ugarske

Sukladno svom konzervativnom ideološkom obrascu, politika je nakon 1990. (ali i, na žalost, nakon 2000.) odlučila ne braniti kulturnu industriju, nego braniti sustav sinekura na pijedestalu. U praksi je to značilo da se kulturna politika smatrala nenadležnom spašavati *Jadran film*, *Zagreb film*, *Croatia Records*, *Mladost* ili *Znanje*, nego je sve snage i budžetske mišice upela u spašavanje titovskih ili austrougarskih reprezentativnih institucija – HNK-a, pulskog festivala, Dubrovačkih ljetnih igara. Dalmatinski kazano, kultura je služila kao

štuko e pitura, kao sadrena reprezentativna fasada koju branimo neovisno o sadržaju. Pritom se kulturna politika “samostalne i neodvisne” nije puno zamarala činjenicom da je Hrvatska u prvim godinama samostalnosti po prvi put nakon 50 godina postala potpunom kulturnom kolonijom. Djeca nesamostalne i neneodvisne Hrvatske odrastala su intenzivno gutajući hrvatske kulturne produkte, bilo to profesor Baltazar ili Crni Mačak, Mato Lovrak ili *Kapelski kresovi*, Ivana Brlić ili *Srebrena krila*. Danas je njihova kultura potpuno nelokalna: *Pokemon*, *Teletubbies*, *Harry Potter*, *Action Man*, *Cartoon Network*, Christina Aguilera.

U vrijeme začeca moderne nacionalne kulture – u doba ilirizma – hrvatska kultura nije izišla iz klase i kulturne potrebe razvijene srednje klase. Hrvatska nacionalna kultura bila je u 19. stoljeću proizvod ideoloških fantasta koji su pisali opere prije nego što su one imale publiku, pisali pripovijetke prije no što će ih karlovačke i varaždinske čitateljice početi čitati te skladali hrvatske *liedove* za salone koje je okupljala ideološka ognjica, a ne dokolica. Taj genetski sklop prenio se kroz desetljeća hrvatske kulture do danas.

Začudo, hrvatski jovičevsko-ivankovičevski ideološki žargon, dakle isti onaj koji pravi šou od sira i vrhnja i zdvaja nad Novim Svjetskim Poretkom, nikad nije počeo vriskati nad tom novom kulturnom kolonizacijom, premda bi za to bilo patriotskih razloga. Isti taj mentalitet, međutim, doživljava istinski fras onda kad se kapitalistički virus ušulja iza sadrene barijere austrougarskih institucija. Ono što naše konzervativce prestravljuje jest kapitalistički štakor u operi, perilica u HNK-u, Severina u baruničinom korzetu. Tada se konzervativni *commom sense* uzbiba, počne brujati o komercijalizaciji, profanaciji, rušenju kriterija.

Činjenica da je Mani Gotovac za kanonsku ulogu hrvatske dramske literature – barunicu Castelli Glembay – kastirala šund pjevačicu koju su svojedobno helikopterom vozili na svadbe na Kosovo i čiji je seksualni akt vidjelo pola nacije, šokirala je čuvaru kulture i vjerojatno bila povodom i ovom tematu. Pritom u riječkom

slučaju sablazan nije izazvao *casting* kao takav, nego mjesto zbivanja. To da se to može dogoditi u HNK-u za naš je kulturni mentalitet incest, ulazak štakora u hram.

Jer, već i kratkim panoramskim pregledom kroz različite umjetničke discipline može se jasno vidjeti kako predodžbe o legitimnosti populizma u kulturi jako variraju od polja do polja pa čak i unutar pojedinih polja. U kazalištu (barem zagrebačkom) postoji tako duga tradicija populizma, vrlo često niskog stupnja, koji je, međutim, ne samo legitimiran nego i budžetiran. Kazališta poput Vidre ili Kerempuha gaje komercijalnu *mainstream* estetiku koja u njihovim slučajevima ne samo da nije proskribirana nego se ta kazališta komercijalne orijentacije, štoviše, debelo financiraju iz gradskoga proračuna. U filmu se, poradi kompleksa negledanosti domaćeg filma, populistička komponenta postavlja kao jedan od temeljnih imperativa pred proizvodnju, što je za posljedicu imalo hipertrofiju komedija nastalih s nakanom da ponove uspjeh hitova Vinka Brešana. Situacija u književnosti možda je najzanimljivija. Književnost je kao proizvod najjeftinija, tako da se prvo u području knjige dogodilo to da je urušavanje socijalističke kulturne industrije kompenzirano točkastim poljem manjih ili nešto većih (u pravilu obiteljskih) manufaktura. Dok film i kazalište žive potpuno neovisno od reakcije tržišta, knjiga barem živi u nekom simulakrumu kapitalizma u kojem se nakladnici bore, preotimaju autore i pokušavaju izdati hit. Taj simulakrum, međutim, dobro je potpirivan različitim formama otkupa. Jeftinu održivost knjige, na žalost, gorko plaćaju autori: dok se u kazalištu i glazbi podrazumijeva da umjetnik koji redovito radi mora i može od toga živjeti, u književnosti se na to ni ne pomišlja te se ona *a priori* tretira kao amaterska djelatnost.

Prostačka šok-taktika

U vrijeme kad smo godine 1999. osnivali FAK, intencija nas autora iz prajezgre Festivala bila je upravo ta da u književnost uvedemo oblike socijalne komunikacije svojstvene masovnoj i popularnoj kulturi: *stage*, festivali, mikrofoni, naplaćivanje ulaznica, reflektori, sponzore, autograme. Pošto su takve sastavnice popkulture stoput provjerene i uvijek iste, ne treba se čuditi da su i u ovom slučaju urodile plodom: naklade su se povećale, javni *image* književnosti popravio, prostor koji dobiva u tisku povećao, povećali su se (ne spektakularno) i ho-

norari pisaca i odnos prema njima. Osobno mislim da su od novog stanja mogli imati koristi svi pisci koji su htjeli. Ali, reakcije su, kako se svi sjećamo, bile užasne. Dok se ovaj tip "samoreklamerstva" podrazumijeva u nekim kulturnim industrijama (npr. u diskografiji), u književnosti je reakcija na zametke masovno-medijske komunikacije i tržišnih odnosa bio – pandemonij. Iz istih razloga iz kojih i na Severinu u HNK-u: jer se književnost, suprotno od filma, popa ili kazališta izvan nacionalnih kuća, doživljava kao nacionalno-identifikacijska ustanova, štukani hram u kojem štakoru nema mjesta.

Svjestan sam da je zametak kapitalističke logike u knjizi donio i ponešto gorkih plodova. Prije FAK-a vjerojatno bi teško bilo zamisliti fenomen poput onog Lane Biondić. Prostačka šok-taktika i jeftino manihejstvo Vedrane Rudan izravna su (zlo)uporaba komunikacijskih alata koje smo mi prvi put počeli upotrebljavati. Sasvim je izvjesno da će se naći mnogo bombastičnih literarnih fićfirića koji će priskrbiti petnaest minuta slave zato jer smo mi marodirali kulu od slonovače. No, za razliku od nekih mojih kolega ili čak dobrih drugova (recimo, Ede Popovića i Bore Radakovića), ne držim da je to dovoljan razlog za moralnu paniku. Istina je da je kultura u kojoj živimo jeftinija, kraća na fitilju, nekonzentriranija. Ali, to je problem koji nije ni samo hrvatski, ni samo književni, ni samo kulturni. Nismo od jučer, znamo da živimo u svijetu kojeg su oblikovali Warhol i daljinac za TV. Pitanje je smije li se u tom svijetu biti ignorant i reći da nas njegova pravila ne zanimaju.

Naravno, smije. Ali koja je cijena?

Većina elitista koji se snebivaju nad profanacijom umjetnosti polaze od pretpostavke da umjetnost ima zagaranirano, izdvojeno i vječno mjesto na pijedestalu ljudskih aktivnosti, mjesto koje ni jedan društveni sustav ni naraštaj neće dovesti u pitanje. Budimo realni: većina onih koji *samoreklamerstvo* i *medijalizirano* suvremene kulture preziru, sebe vrlo rado vide "medijaliziranim" kroz ustanove nadpovijesne kanonizacije: vide se u čitankama, u povijesti književnosti, među poprpsjima na Zrinjevcu. Pitanje je, međutim, hoće li naraštaji iza nas uopće imati potrebu pjesnike, glumce i slikare lijevati u bronci.

Mislite da sigurno hoće? Ja mislim da je takvo gledanje apovijesno, naivno i arogantno. Umjetnosti imaju svoj luk nastanka i propasti i uvijek su ga imale. Danas

više nema epa, oltarne pale ili pastore, zašto tako sutra smrt ne bi doživjeli dramski teatar, roman ili film? U otvorenom društvu u kojem živimo umjetnost je stalno na kušnji, a u novom medijskom pejzažu konkurenti su joj naoružaniji i atraktivniji nego ikad: multimedija, igrice, sapunice, *reality TV*, CD-ROM, Internet. Igrice poput *Tomb Raidera* ili *Dooma* ili pak animirani likovi *Cartoon Networka* danas su mnogo značajniji za kulturni profil jedne generacije nego što su to čak pop-glazbenici i filmski naslovi, a kamoli proza ili teatar. Ne znam kako vi, ali meni se posve mogućim čini da već u generaciji naše unučadi čitanje proze ili odlazak u dramski teatar postane bizarna drevna rijetkost, nešto poput teatra No ili Kabuki. Zašto ljude tako šokira pomisao da će, npr., odlazak u kino prekosutra biti navada minijature elite, kao danas interes za lirsku poeziju?

U toj konkurenciji, u tom pejzažu i s takvim prijetnjama na obzoru, umjetnost mora biti primijećena ili će sebe osuditi na solipsističku privatnost. Pošto nema CK koji bi joj represijom jamčio društvenu legitimnost, ona se za stvarnu pažnju mora izboriti oruđima civilizacije spektakla. Jedno od tih oruđa – možda rogovatno odabrano – jest i Severina u HNK-u.

Mene zato ne brine Severina u HNK-u. Ali, brinu me dva druga problema koja sa Severinom u HNK-u jesu u vezi.

Vulgarnost potaknuta iz državne kase

Prvi od njih jako je lokalni, hrvatski. To je metodološki neraščišćen odnos između komercijalne kulture i javnog financiranja. Granice komercijalne kulture, naravno, jesu i bile su fluidne. Jazz i krimić nekad su bili popkultura, danas ulaze u obrise visoke kulture. U razdoblju stare Jugoslavije činovnik ministarstva prosvjete Branislav Nušić zgranuto je odgovorio zagrebačkom producentu koji je tražio subvenciju za patriotski filmski ep o Kosovu, otpisujući mu kako je riječ o "privatnom spekulantskom pothvatu" te kako je film, zaboga, ipak masovna zabava. Film se, međutim, danas bez riječi javno financira. Hoće li sutra financirati kulturne *soap* opere ili hrvatski *sitcom*? Ne znam, ali unatoč svim tim dvojabama, neku granicu između komercijalne kulture i one koja ima pravo potraživati budžetski novac razborito je povući. Javnost se s razlogom užasnula kad se prije

četiri godine otkrilo da Severina i još niz lakih pjevača uživaju povlastice zajednice umjetnika. U Splitu već desetljećima javnost opetovano i s pravom ljutito reagira na pokušaje raznih politika (uključujući aktualnu!) da estradni festival uguraju u javno financiranje. Istodobno, podrazumijeva se da posve komercijalna kazališta poput Vidre ili Komedije imaju od javnosti plaćen profesionalni tim. Zašto? Jer je kazalište kazalište? Jer je kazalište postojalo u Austro-Ugarskoj?

Drugi i veći problem jest taj što u nas ne postoji sustavna svijest o tome kako kulturna politika mora voditi računa i o kulturnim industrijama novoga doba. Čak i u tome komunistička kulturna politika današnjoj može očitati lekciju. Ona je sustavima nenametljive potpore (subvencioniranim klubovima, gitarijadama, časopisima...) dobro pazila da bude diskretno prisutna u sferi popkulture. Činila je to – naravno – zato da "omladina ne potpadne pod strani utjecaj", ali je, paradoksalno, čim je to netko prestao raditi, omadina i "potpala pod utjecaj". Danas je ili do kraja amerikanizirana ili sluša srpske narodnjake, a najčešće oboje.

Kapitalizam je u sferu kulture donio loš ukus i populizam, kako uvijek i donosi. Kapitalizam to, naravno, uvijek radi, jer se prilagođava potražnji i *common senseu*. Dovoljno je otvoriti RAI-jev ranopopodnevni šou ili pohađati neki njemački polka-spektakl pa da vidite kako po tom nismo ni jedini ni blizu najgorima. Ne bojim se vulgarizacije koju nosi tržište, jer je to redovita cijena slabode. Ono čega se malo bojim jest da se ta vulgarnost, umjesto na tržište, podštapa na moj (porezni) no-vac. No, ono čega se najviše bojim ipak je akulturacija. Bojim se da će jednog dana netko konstatirati ono što znamo: da Hrvati imaju duboko kolonijalni mentalitetni kod. Da oni ionako ne pokazuju potrebu za svojim filmovima, svojim crticama i svojim knjigama. Da će taj netko tada zaključiti kako se onda Hrvatska može i odreći kulturne industrije, onako kao što se odrekla organske kemije ili tekstila ili kao što će se uskoro odreći brodogradnje. Tada ćemo se pridružiti širokom klubu malih europskih naroda koji također ratuju sa šundom, ali je taj šund mnogo globalniji, izvire iz svake zdjelice hamburgera ili s naslovnice *teen* časopisa. Tu bitku nitko nije dobio, nećemo ni mi.